

JAMIYATDA GENDER TENGLIK MUAMMOLARI VA AYOLLARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIKNING OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Masharipova Dilshoda Mirzaboyevna

Xorazm viloyati Bog'ot tumani 1-son maktab psixologi

Onnayeva Inoyat Yoqubbayevna

Xorazm viloyati Bog'ot tumani 5-son maktab psixologi

Ro'zmetova Intizor Rajabovna

Xorazm viloyati Bog'ot tumani 34-son maktab psixologi

Razzoqova Iroda Jumanazarovna

Xorazm viloyati Bog'ot tumani 36-son maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada jamiyatda gender tenglik muammolari, ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning kelib chiqish sabablari hamda ularning psixologik oqibatlari yoritiladi. Shuningdek, zo‘ravonlikning oldini olishda ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, ta‘lim tizimi va psixologik xizmatlarning o‘rni tahlil qilinadi. Gender tenglikni ta‘minlash va ayollarning huquqiy hamda psixologik himoyasini kuchaytirish bo‘yicha zamonaviy yondashuvlar ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: gender tenglik, zo‘ravonlik, ijtimoiy muammo, ayollar huquqi, psixologik himoya, stress, travma, stereotip, diskriminatsiya, oilaviy muhit, jamiyat, empatiya, ijtimoiy adolat, profilaktika.

KIRISH

Jamiyatda gender tenglik masalasi bugungi kunda eng dolzarb ijtimoiy-psixologik muammolardan biri hisoblanadi. Gender tenglik deganda erkak va ayollarning jamiyatda teng huquq va imkoniyatlarga ega bo‘lishi tushuniladi. Biroq amaliyotda bu tamoyil har doim ham to‘liq amalga oshmaydi. Ayrim jamiyatlarda tarixiy, madaniy va stereotip qarashlar sababli ayollarga nisbatan cheklovlar saqlanib qolmoqda.

Ayollarga nisbatan zo‘ravonlik turli shakllarda namoyon bo‘ladi: jismoniy, psixologik, iqtisodiy va hatto ma‘naviy zo‘ravonlik. Eng xavflisi shundaki, ko‘plab holatlarda bu holatlar yashirin kechadi va jabrlanuvchi tomonidan ham, jamiyat tomonidan ham normal holat sifatida qabul qilinishi mumkin. Aslida esa bunday munosabat inson huquqlarining buzilishi hisoblanadi.

Zo‘ravonlikning kelib chiqishiga bir qator omillar ta‘sir qiladi. Avvalo, oilaviy tarbiya muhim rol o‘ynaydi. Agar bola kichikligidan zo‘ravonlikni “normal” deb qabul qiladigan muhitda ulg‘aysa, kelajakda u ham shunday xatti-harakatlarni takrorlashi

mumkin. Ikkinchi muhim omil — stereotip qarashlar, ya'ni “erkak ustun”, “ayol bo'ysunishi kerak” kabi noto'g'ri tushunchalardir.

Iqtisodiy qaramlik ham zo'ravonlikning kuchayishiga sabab bo'ladi. O'zini moliyaviy jihatdan himoya qila olmaydigan ayollar ko'pincha zo'ravonlikka chidashga majbur bo'lishadi. Bundan tashqari, huquqiy savodxonlikning pastligi va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimining yetarli emasligi ham muammoni chuqurlashtiradi.

Psixologik jihatdan zo'ravonlik jabrlanuvchida chuqur travmalarni keltirib chiqaradi. Uzoq davom etgan bosim natijasida ayollarda o'ziga ishonchsizlik, xavotir, depressiya va ijtimoiy chekinish holatlari rivojlanishi mumkin. Ba'zan bu holatlar posttravmatik stress buzilishiga olib keladi. Eng og'ir holatlarda esa inson hayotga bo'lgan qiziqishini yo'qotishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, zo'ravonlik faqat jabrlanuvchiga emas, balki butun jamiyatga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oiladagi zo'ravonlik bolalarning psixologik rivojlanishiga ham zarar yetkazadi. Ular kelajakda agressiv yoki beqaror shaxs bo'lib shakllanishi mumkin.

Gender tenglikni ta'minlashda ta'lim tizimi muhim o'rin tutadi. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida gender tenglik bo'yicha tushunchalarni shakllantirish, o'quvchilarda hurmat va bag'rikenglikni rivojlantirish zarur. O'qituvchilar va psixologlar bu borada muhim tarbiyaviy ishlarni olib borishlari kerak.

Oilada esa farzandlarga teng munosabatni shakllantirish eng asosiy vazifalardan biridir. Qiz va o'g'il bolalarga bir xil imkoniyatlar berilishi, ularning fikri hurmat qilinishi kerak. Bu kelajakda sog'lom jamiyat shakllanishiga xizmat qiladi.

Psixologik xizmatlarning rivojlanishi ham juda muhim. Jabrlanuvchilarga professional psixologik yordam ko'rsatilishi, ularning o'zini tiklashi va jamiyatga qayta integratsiya bo'lishiga yordam beradi. Guruh terapiyasi, individual maslahatlar va treninglar bu jarayonda samarali usullar hisoblanadi.

Zo'ravonlikning oldini olishda huquqiy mexanizmlarning kuchaytirilishi ham zarur. Qonunlar faqat mavjud bo'lib qolmasdan, amalda ham ishlashi kerak. Shu bilan birga, jamiyatda “jimlik madaniyati”ni yo'qotish, ya'ni zo'ravonlik holatlarini yashirmaslik muhim ahamiyatga ega.

Bugungi zamonaviy gender konsepsiyalarida insoniyatning rivojlanish faoliyati “Taraqqiyotda ayollar” shioridan “Gender va taraqqiyot” shioriga o'tmoqda. Bu o'rinda aholining turli qatlamlari va guruhlarining ijtimoiy roli va imtiyozlaridan kelib chiqqan holda rivojlanish jarayonidagi ishtirokiga nisbatan gender yondashuvini qo'llash kuzatilmoqda.

“So'nggi yillarda mamlakatimizda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini, gender tenglikni ta'minlash, oila, onalik va bolalikni himoya qilish, ayollar o'rtasida tadbirkorlikni rivojlantirish, ular uchun yangi ish o'rinlari yaratish, mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi”.

Gender tengligini rivojlantirishni maqsad qilib olgan har bir jamiyat bir qator vazifalarni o‘z ichiga olgan gender rivojlanish strategiyasini ishlab chiqadi:

- xotin-qizlarning ehtiyojlarni hisobga olgan holda ularni birinchi o‘ringa qo‘yish va ularni hisobga olish;
- ayollarning jamiyatning barcha sohalaridagi mavqeining erkaklar mavqeiga nisbatan holatini aniqlash;
- ayollarning o‘z mavqei, talablari va ehtiyojlarini anglashiga erishish;
- ayollar taraqqiyoti yo‘lidagi to‘siqlarni aniqlash;
- ayollar faoliyati ko‘lamini kengaytirish, ularning an’anaviy erkak kasblarini egallash imkoniyatlarini aniqlash;
- ayollarning kamsitilishi va xo‘rlanishining bevosita sabab va oqibatlarini bartaraf etish va hokazo.

Ayollarga nisbatan kamsitish jamiyatda uzoq yillardan beri mavjud bo‘lib kelayotgan ijtimoiy muammolardan biridir. Bu holat ayollarning erkaklar bilan teng huquq va imkoniyatlardan to‘liq foydalana olmasligi, ularning qaror qabul qilish jarayonlarida cheklanishi yoki ijtimoiy hayotda ikkinchi darajali rolga qo‘yilishi bilan namoyon bo‘ladi. Aslida esa har bir inson jinsi, millati yoki ijtimoiy holatidan qat’i nazar teng huquqlarga ega bo‘lishi kerak.

Kamsitishning asosiy sabablaridan biri bu stereotip qarashlardir. “Ayol faqat uy ishiga mas’ul”, “ayol rahbar bo‘la olmaydi” kabi noto‘g‘ri tushunchalar jamiyat ongida mustahkam o‘rnashib qolgan bo‘lishi mumkin. Bunday qarashlar avloddan avlodga o‘tib, ayollarning imkoniyatlarini cheklaydi va ularning o‘z salohiyatini to‘liq namoyon qilishiga to‘sqinlik qiladi.

Oilaviy tarbiya ham bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Agar bolalar kichikligidan jinsga qarab farqlash muhitida tarbiyalansa, ular kelajakda ham shu qarashlarni davom ettiradi. Shu sababli oilada qiz va o‘g‘il bolalarga teng munosabatda bo‘lish, ularning fikrini hurmat qilish juda muhimdir.

Ta’lim tizimi esa kamsitishning oldini olishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida gender tenglik bo‘yicha bilimlarni oshirish, o‘quvchilarda hurmat, bag‘rikenglik va empatiya hissini shakllantirish zarur. O‘qituvchilar o‘z xulqi bilan ham tenglikni namoyon etishi lozim.

Psixologik nuqtai nazardan kamsitish ayollarda o‘ziga ishonchsizlik, past baholash, xavotir va depressiv holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Uzoq davom etgan psixologik bosim shaxsning ichki salomatligiga jiddiy zarar yetkazadi. Shuning uchun psixologik yordam tizimi har bir ayol uchun ochiq va qulay bo‘lishi kerak.

Huquqiy mexanizmlar ham kamsitishga qarshi kurashda muhim ahamiyatga ega. Qonunlar ayollarni himoya qilishi, ularning huquqlari buzilgan holatlarda tezkor chora ko‘rishi lozim. Shu bilan birga, fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirish ham zarur, chunki o‘z huquqini bilmagan inson uni himoya qila olmaydi.

Jamiyatda ijobiy o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun ommaviy axborot vositalarining ham roli katta. Ular gender tenglikni targ‘ib qiluvchi materiallar tayyorlashi, stereotiplarni buzishga yordam beruvchi kontentlar yaratishi kerak. Bu ijtimoiy ongni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, ayollarning iqtisodiy mustaqilligini ta‘minlash ham kamsitishni kamaytiradi. Ish o‘rinlarida teng imkoniyatlar yaratish, ayollarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash ularning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlaydi.

Ayollarga nisbatan kamsitishni bartaraf etish faqat qonunlar bilan emas, balki jamiyatning umumiy madaniyati, tarbiya tizimi va psixologik yondashuvlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Har bir insonda tenglik va hurmat qadriyatlari shakllansa, kamsitish holatlari asta-sekin kamayadi va adolatli jamiyat barpo etiladi.

Zamonaviy falsafiy va huquqiy tafakkurda inson va uning subyektiv huquqlariga antropologik yondashuvni rivojlantirishning yangi paradigmasi joriy etilmoqda, chunki inson hayoti, qadr-qimmat, erkinligi, adolati, tengligi zamonaviy ilmiy-falsafiy fanlarda muhim qadriyatlar sifatida keng muhokama qilinmoqda. Gumanitar fanning muhim tushunchasi va muammosi bo‘lgan “kelajak shaxsi” –zamonaviy tarzda tarbiyalangan, yuksak psixofizik, axloqiy va intellektual fazilatlariga ega, rivojlangan ehtiyoj va qiziqishlarga ega, umuminsoniy qadriyatlarni, jumladan, gender tengligini tan oladigan shaxsdir. Bugungi zamonaviy tendensiyalar shuni ko‘rsatadiki, jinsidan qat‘i nazar inson salohiyatidan va imkoniyatlaridan sifatli va samarali foydalanish mamlakatni taraqqiyot sari yetaklaydi, chunki ayollar ham, erkaklar ham imtiyozlar, diniy e‘tiqodlar, terining rangi, yoshi va jinsidan qat‘i nazar har bir inson amalga oshishi mumkin bo‘lgan rivojlangan jamiyat qurishning tengdosh a‘zolaridir. Shu sababli, antropologik tendensiyalarning zamonaviy sharoitida shaxsning ustuvorligini joriy etish gender tengligi kabi qadriyatni tizimli tahlil qilishni talab qiladi.

Bu boradagi tadqiqotlarda gender tengligini tushunishga antropologik yondashuvni oydinlashtirish; huquqiy sohada gender yondashuvi nutqidagi farqlarga bo‘lgan huquqni tahlil qilish; gender tengligining tarkibiy qismlarini tavsiflash; gender tengligini qonun qadriyati sifatida o‘rganish, huquqiy sohada gender yondashuvi nutqidagi farqlarga bo‘lgan huquqni tahlil qilish; gender tengligining tarkibiy qismlarini tavsiflash; gender tengligini qonun qadriyati sifatida o‘rganish, huquqiy sohada gender yondashuvi nutqidagi farqlarga bo‘lgan huquqni tahlil qilish; gender tengligining tarkibiy qismlarini tavsiflash; gender tengligini huquqiy qadriyat sifatida o‘rganish lozim.

Tabiiy huquqda ham, pozitiv huquqning asosiy mazmuni va g‘oyasiga ko‘ra, eng oliy qadriyat - shaxsga qaratilgan. Huquqning tabiati haqidagi munozara inson tabiati bilan bog‘liqdir. “Inson” tushunchasi bilan bir qatorda “shaxs”, “individuallik” tushunchalari ekvivalent bo‘lib, birinchi navbatda, ma‘lum bir shaxsni shaxs sifatida hammadan, shu jumladan tabiiydan ajratib turadigan o‘ziga xos xususiyatni tavsiflaydi.

Inson taraqqiyoti jarayonida vujudga kelgan, irsiy va orttirilgan jismoniy, aqliy va ijtimoiy xususiyatlar mavjud bo‘lib, shu jumladan jins ham insonning ajralmas asosiy xususiyati, uning tabiati bilan uzviy bog‘liq hisoblanadi. Jins - bu insonning shunday o‘ziga xos xususiyati, uni e‘tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi. Inson o‘zining biologik tabiatini, o‘zgarmasligini birinchi navbatda jinsda his qiladi.

Gender inson va uning munosabatlarini boshqaradi, belgilaydi, ta’kidlaydi va ishontiradi. U o‘zaro munosabatlarni saqlaydi, himoya qiladi, energiya, ilhom manbai bo‘ladi. Jinsiy hayot tarzini, xulq-atvorini, niyat va intilishlarini va boshqalarni tavsiflovchi haqiqiy biologik (genetik-morfologik, anatomik, fiziologik) dan farqli o‘laroq, jinsning ijtimoiy-jinsiy xususiyatlarini aniqlash uchun “jins” tushunchasi qo‘llaniladi. Gender nafaqat erkaklar va ayollarni alohida shaxslar sifatida, balki ular o‘rtasidagi ijtimoiy-demografik guruhlar va umuman gender munosabatlarini tavsiflaydi. Bu gender rollari va stereotiplarni hisobga olgan holda gender sotsializatsiyasi va shaxsiy identifikatsiya orqali sodir bo‘ladi. Har safar zamonaviy sharoitda gender tushunchasi haqida gap ketganda, doimiy ravishda mavjud bo‘lgan “ayollar muammosi” stereotipini yengib o‘tishga to‘g‘ri keladi, shu bilan gender muammolari, birinchi navbatda, ijtimoiy muammolar, nafaqat ayollar, erkaklarning ham, butun jamiyatning muammolari ekanligini ta’kidlash kerak.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, gender tenglikni ta’minlash va ayollarga nisbatan zo‘ravonlikni kamaytirish murakkab, lekin juda muhim jarayondir. Bu jarayonda oila, maktab, jamiyat va davlat hamkorligi zarur. Eng asosiy maqsad esa — inson huquqlarini hurmat qiladigan, teng va adolatli jamiyatni shakllantirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 sentyabrdagi O‘RQ-562-son “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. <https://lex.uz/docs/4494849>
3. Декларация тысячелетия ООН от 08.09.2000 г. (www.undp.org.)
4. Султонова А.Р. Гендерное равенство как фактор устойчивого развития мирового сообщества European science № 4 (46)-С.31
5. Крочук М.И. Гендерное равенство как ценность права // Приволжский научный вестник 116 № 6 (22) – 2013-С. 112-113
6. Ziyo.net